

SER-verkenning pensioenstelsel voelt als een processie van Echternach

Ruim een week nadat in het Luxemburgse Echternach de jaarlijkse processie met drie stappen voor- en twee achteruit werd gehouden, verscheen op 20 mei de SER-verkenning Persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling.¹ Het is een vervolg op een rapport van ruim een jaar eerder, waarin de Sociaal-Economische Raad nog geen keuze had uitgesproken.² Ook het kabinet had, in zijn hoofdlijnennotitie over een toekomstbestendig pensioenstelsel van juli 2015, de kerk nog min of meer in het midden gelaten.³ Er was dan ook reikhalzend uitgezien naar deze vervolgstap van de SER. Zeker voor de degenen die snel meters willen maken met een nieuw pensioenstelsel stelt het resultaat van deze verkenning wellicht teleur, maar het is goed om haar in perspectief te plaatsen.

In dit artikel laat ik allereerst de aanloop naar de verkenning de revue passeren, om vervolgens de verkenning te bespreken. Daarbij markeer ik drie stappen vooruit en twee achteruit richting een robuust en toekomstig bestendig pensioenstelsel. Een en ander baseer ik op de notitie en op achterliggende stukken, en soms ook op uitlatingen van de hoofdrolspelers in de aanloop naar een nieuw stelsel. Vervolgens is het tijd voor een balans. Zoals in de processie is zoals gezegd sprake van een stap(je) vooruit. Mijn conclusie is dat de meeste ingrediënten voor een nieuw robuust en toekomstbestendig pensioenstelsel met persoonlijke pensioenvermogens aanwezig zijn, enkele nog om verdieping vragen en dat er zeker noodzaak is om binnen nu en één jaar tot besluiten te komen.

Staatssecretaris zette eerder contouren uit...

De hoofdlijnennotitie over een toekomstbestendig pensioenstelsel begint met de constatering dat het

huidige stelsel onvoldoende toekomstbestendig is. Door de vergrijzing en hoge premieniveaus kunnen fondsen tegenvallende beleggingsopbrengsten niet meer opvangen door premies te verhogen. Risico's liggen daardoor steeds meer bij de deelnemers in termen van de waarde van hun pensioenaanspraken. Uit de pensioendialoog die aan de hoofdlijnennotitie voorafging, bleek dat de verdeling over generaties van recente schommelingen op de financiële markten tot veel onbegrip leidt. Ouderen begrijpen niet waarom wordt gekort, jongeren zijn bang dat de pensioenfondsen 'leeg' zijn als zij met pensioen gaan. Dit komt mede door de complexe, arbitraire en weinig stabiele verdeelregels, die niet zijn ingesteld op grote financiële schokken.

Verder besteedt de staatssecretaris van SZW ook veel aandacht aan het procyclische karakter van het huidige pensioenstelsel. Omdat de meeste pensioenfondsen het karakter van een uitkeringsovereenkomst hebben, zullen schokken op de financiële markten via de pensioenregelingen de economische op- en neergang versterken. Ook de doorsneesystematiek is volgens de notitie onhoudbaar. Deze past niet meer bij een moderne arbeidsmarkt waarin mensen vaker wisselen tussen werknemerschap en zelfstandig ondernemerschap en zodoende niet meer hun gehele actieve leven deelnemen aan een collectieve pensioenregeling.

De staatssecretaris schetst vervolgens een aantal contouren voor een toekomstig stelsel die deze bezwaren in belangrijke mate kunnen ondervangen. Ze is volstrekt helder over het voornemen tot afschaffing van de doorsneesystematiek; in een toekomstig pensioenstelsel is er nog slechts ruimte voor 'een actuair correcte systematiek van pensioenopbouw'.

...maar laat kans op doelpunt lopen

In de notitie gaat de staatssecretaris voorts in op de keuze tussen een beschikbarepremiereregeling en de

Raymond Gradus

Prof. dr. R.H.J.M. Gradus is hoogleraar bestuur en economie van de publieke en non-profitsector aan de Vrije Universiteit. Hij is tevens fellow bij Netspar en dankt Theo Langejan, Theo Nijman en Fieke van der Lecq voor hun commentaar bij een eerdere versie

uitkeringsovereenkomst. Zo worden de nadelen van de uitkeringsovereenkomst opgesomd. De belangrijkste is dat de waardering van rechten is gebaseerd op onvoorwaardelijke aanspraken en dat deze niet hoeft te sporen met de waarde van de daadwerkelijk voorziene, voorwaardelijke uitkeringen. De staatssecretaris geeft dan ook aan dat de uitkeringsovereenkomst meer zekerheid suggereert dan kan worden waargemaakt en dat verder nadenken over de aard van de pensioenovereenkomst onvermijdelijk is. Zelfs in een zogenoemde optimalisatievariant van een uitkeringsovereenkomst, waarin vooraf wordt gecommuniceerd waar en bij wie mee- en tegenvallers neerslaan, blijven volgens haar 'bestuurlijke en continuïteitsrisico's voor het pensioenstelsel bestaan. Aanzienlijk positiever is ze over de variant waarin wordt gekozen voor een persoonlijk pensioenvermogen. In de notitie worden twee subvarianten, een met een algemeen verplichte pensioenopbouw en een andere met de huidige grote verplichtstelling, besproken. In de variant van een algemeen verplichte pensioenopbouw wordt de relatie met het dienstverband losgeknipt; ook zelfstandigen moeten verplicht pensioen opbouwen en men kan kiezen tussen pensioenfondsen.

Volgens de staatssecretaris verminderen persoonlijke pensioenvermogens de politieke risico's van steeds weer veranderende regelgeving en de daaruit voortvloeiende verdelingsconflicten. Bovendien versterken ze het private karakter van pensioenen zonder dat afscheid moet worden genomen van de collectieve voordelen van het huidige stelsel, zoals risicodeling en gezamenlijk beleggen. Ook een discussie over de hoogte van de rekenrente is niet langer nodig om de collectieve vermogens over generaties te verdelen. Daarmee wordt het procyclische karakter van het huidige pensioenstelsel weggenomen.

Het lijkt wel alsof de staatssecretaris de SER niet voor de voeten wil lopen

Kortom, persoonlijke pensioenvermogens kennen vooral voordelen, die niet gelden voor een uitkeringsovereenkomst.⁴ Het had dan ook in de rede gelegen dat de staatssecretaris zou kiezen voor deze variant. Om dit te begrijpen, moeten we het SER-rapport uit 2015 er nog eens bij pakken. Hierin typeert de SER de variant van een persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling als interessant, maar nog onvoldoende bekend, en geeft aan deze nader te willen uitwerken.⁵ Het resultaat daarvan is de huidige verkenning. Het lijkt wel alsof de staatssecretaris de SER niet voor de voeten wil lopen.

Perspectiefnota

Op 8 juli 2016, ten tijde van de afronding van dit artikel, stuurde de staatssecretaris van SZW de perspectiefnota *Toekomst Pensioenstelsel* aan de voorzitter van de Tweede Kamer. Deze nota presenteert verschillende mogelijkheden om het pensioenstelsel te hervormen en lijkt de variantkeuze over te laten aan een volgend kabinet. In lijn met de verderop te bespreken stap 3 is de staatssecretaris wel heel concreet over het afschaffen van de doorsneesystematiek. Ze wil in 2020 beginnen met een actuarieel neutrale systematiek en reserveert 40 miljard euro voor fiscale steun aan een overgangsregeling. Overigens dient daarbij te worden aangetekend dat de overgangsproblematiek in variant IV minder zwaar is.

■ STAP 1 VOORUIT: VARIANT PERSOONLIJKE PENSIOENVERMOGENS BEKEND EN HAALBAAR

Letterlijk zegt de SER dat de variant met een persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling op basis van de verkenning 'meer bekend en werkbaar is geworden en dat we kunnen vaststellen dat deze variant nog steeds interessant is'. In het bijzonder concentreert de verkenning zich op de vraag hoe de collectieve risicodeling is vorm te geven. Daarbij gaat het om biometrische risico's als langlevens-, nabestaanden- en arbeidsongeschiktheidsrisico, en overige als beleggings- of macro-economische risico's. Er wordt verkend op welke wijze deze risico's binnen een pensioenfonds met persoonlijke pensioenvermogens kunnen worden gedeeld. Voor een deel is dit een technische exercitie, die met berekeningen van het CPB wordt ondersteund. Toch is het goed om daar twee discussies uit te lichten.

Zo gaat de verkenning in op het delen van het macro-

- 1 SER, Verkenning persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling, 20 mei 2016.
- 2 SER, Advies Toekomst Pensioenstelsel, CTP/0046, februari 2015. In dit advies werd een aantal varianten uitgewerkt, met als belangrijkste de varianten I (uitkeringsovereenkomst met degressieve opbouw) en IV (persoonlijk pensioenvermogen met collectieve risicodeling).
- 3 Ministerie van SZW, Hoofdlijnen van een toekomstig pensioenstelsel, brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer, 6 juli 2015.
- 4 Bovendien werd in aanpalend CPB-onderzoek een belangrijk voordeel van een uitkeringsovereenkomst genuanceerd. De meerwaarde van risicodeling met toekomstige deelnemers door collectieve buffers kan worden uitgedrukt in een zogenoemde 'welvaartswinst' en wordt voor wat betreft beleggingsrisico's door het CPB geschat op minder dan 1%. Ook als de welvaartswinst wordt uitgedrukt in de verwachte verhoging van het aanvullende pensioen, is deze volgens het CPB beperkt. CPB, Pensioen in discussie, CPB Policy Brief 2014/06 (i.s.m. Netspar).
- 5 SER-rapport, 2015, op.cit., blz. 7.

langlevenrisico. Het zou inderdaad kunnen dat de levensverwachting systematisch hoger wordt dan we nu voorzien. Dit louter bij het individu neerleggen zou betekenen dat vooral gepensioneerden dit risico gaan dragen. In de verkenning wordt een tweetal mogelijkheden uitgewerkt om dit op het collectief af te wentelen, te weten via ruilcontracten tussen generaties of door het risico via een aanpassingsmechanisme onderling uit te smeren.

Bij een ruilcontract worden er afspraken gemaakt op welke wijze het macro-langlevenrisico wordt gedeeld en de prijs die daar tegenover staat. Zo zou men kunnen afspreken dat 80-plussers geen risico meer lopen, of om te werken met aflopend risico: naarmate een deelnemer ouder wordt, wordt hij steeds minder blootgesteld aan het macro-langlevenrisico. Een aandachtspunt bij zo'n ruilcontract is het vaststellen van de prijs. De andere optie om het macro-langlevenrisico te delen is een uitsmeermechanisme tussen alle (gepensioneerde) deelnemers. Consequentie hiervan is dat alle gepensioneerden worden blootgesteld aan dit risico, terwijl bij een ruilcontract een deel van het risico van de ouderen naar de actieven verschuift. Daarom heeft vooral een ruilcontract een stabiliserende werking. Volgens de SER is in beide versies een 'werkend' prototype denkbaar.

De verkenning gaat ook nog in op de vraag of een nieuw stelsel zal stuiten op Europeesrechtelijke belemmeringen, in het bijzonder voor wat betreft de mededingingsrechtelijke context. Een definitief oordeel kan (uiteraard) nog niet worden gegeven, maar volgens de verkenning hoeft een stelsel met persoonlijke pensioenvermogens, met daarbij een degressieve opbouw in combinatie met een adequate regeling voor de afschaffing van de doorsneesystematiek, niet op gespannen te staan met Europese regels. De SER baseert zich daarbij met name op onderzoek van Net-spar.⁶ Overigens gaat het hier om het eindbeeld, ook al omdat premieovereenkomsten nu nog een progressieve premie kennen. In de overgangperiode zou voor deze overeenkomsten immers wel een afbouw van de huidige leeftijdsafhankelijke premie kunnen gelden.

■ STAP 1 ACHTERUIT: COLLECTIEVE BUFFERS LEIDEN TOT NIEUW TRANSITIEPROBLEEM

Vooropgesteld moet worden dat er misschien iets te zeggen is om de beleggingsrisico's tussen generaties te delen.⁷ Dit voorkomt dat de ene generatie de dupe wordt van een periode met slechte rendementen en een andere generatie spekkoper is dankzij een periode met goede rendementen. In de verkenning worden twee opties voor een collectieve buffer voor beleggingsrisico uitgewerkt: de rendements- en de doelvermogenversie. In de doelvermogenversie wordt gestuurd op een bepaald doelvermogen, in de rendementsversie op een bepaald rendement. Het doelvermogen kan afhankelijk worden gemaakt van het aantal deelnemersjaren, het verdiende inkomen en het verwachte doelrendement, maar dit wordt, zoals ook de SER constateert, wel heel complex en krijgt daarmee overeenkomsten met het 'dolgdraaide'

stuur van een uitkeringsovereenkomst. Het meest werkbaar lijkt dan ook de rendementsversie.

Toch zijn ook hier nog wel de nodige vraagtekens bij te plaatsen. Zo is een belangrijke vraag of deze collectieve buffers kunnen worden meegenomen bij tran-

Vooraf een ruilcontract heeft een stabiliserende werking omdat een deel van het risico van de ouderen naar de actieven verschuift

sities op de arbeidsmarkt. Wellicht is daar iets voor te zeggen in een (geïndividualiseerd) pensioenstelsel, maar nadeel daarvan is dat de buffer zo wel zijn stabiliserende werking kan verliezen. Ander nadeel is dat werknemers zich bij een nieuw pensioenfonds met een aanzienlijke buffer moeten inkopen, hetgeen transitie op de arbeidsmarkt bemoeilijkt. Dit geldt echter ook als de buffer bij het pensioenfonds blijft. En ook wanneer de buffer niet mag worden meegenomen, kunnen er selectie-effecten optreden. In dat geval zal immers een werknemer die is aangesloten bij een pensioenuitvoerder met een hoge collectieve buffer, een prikkel hebben om niet te vertrekken bij de pensioenuitvoerder. Andersom is er voor een werknemer juist dan een prikkel om toe te treden tot het collectief met een hoge buffer. De SER-verkenning stelt dat dit wel zal meevallen, omdat de verschillen in collectieve buffers tussen pensioenfonds beperkt zouden zijn, maar die bewering wordt niet onderbouwd. Ook het in twijfel trekken van de kans dat werknemers hier hun arbeidsmarktbeslissing van laten afhangen, klinkt niet overtuigend.⁸

■ STAP 2 VOORUIT: WEINIG RUIMTE VOOR AFSCHAFFING GROTE VERPLICHTSTELLING

In de hoofdlijnennotitie van de staatssecretaris wordt geen keuze gemaakt tussen het huidige model met de grote verplichtstelling en het model met een algemeen verplichte pensioenopbouw.⁹ De SER-verkenning doet dit evenmin, maar de liefhebbers van keuzevrijheid tussen pensioenfonds vinden weinig aanknopingspunten voor hun kruistocht.¹⁰ Volgens de SER bieden persoonlijke pensioenvermogens mogelijkheden om het beleggingsbeleid te optimaliseren. Voordeel daarvan is immers dat er kan worden belegd via een lifecycle aanpak. Zo kan er voor groepen jongere deelnemers risicovoller worden belegd met kans op een hogere rendement, terwijl er voor oudere groepen conservatiever kan worden belegd om zo zekerheid te bieden. In het huidige toegezegde-uitkeringstelsel wordt juist voor alle deelnemers gelijk belegd. Hierdoor kunnen jongere deelnemers in een relatief vergrijsd pensioenfonds tegen hun wil worden opgezadeld met een relatief conservatief beleggingsbeleid.

Binnen een systeem van persoonlijke pensioenver-

mogens zal dit anders zijn. Op jongere leeftijd zal een relatief groot deel van het pensioenvermogen worden belegd in zakelijke waarden. Gemiddeld zal daardoor een hoger rendement worden behaald, maar tegelijkertijd zal in deze fase ook de waarde van de pensioenrekening meer schommelen. Naarmate de deelnemer ouder wordt, zal een steeds groter deel van zijn pensioenvermogen in meer risicovrije waarden worden belegd.

De SER plaatst hier wel een belangrijke kanttekening bij, namelijk dat 'de (optimalisatie van de) langetermijnbeleggingsstrategie afhankelijk zal zijn van de mate van keuzevrijheid: een gezamenlijke beleggingsstrategie voor de lange termijn is lastiger uit te voeren wanneer deelnemers hun beleggingsbeleid individueel kunnen veranderen of kunnen wisselen van pensioenuitvoerder'.¹¹ Daar komt bij dat er de laatste tijd ook steeds meer inzichten uit de gedragseconomie komen die waarschuwen voor dergelijke keuzevrijheid, en dat de reacties op eerdergenoemd plan van D66 voor meer keuzevrijheid ook uit kringen van de SER negatief waren.¹² Onderzoek van Netspar laat zien dat weinig mensen op een dergelijke keuze zitten te wachten. En volgens Van Dalen en Henkens wil daadwerkelijk slechts een kwart van de werknemers een pensioenfonds kunnen kiezen.¹³ Tevens wijst de SER erop dat het loslaten van de grote verplichtstelling consequenties kan hebben voor de vrijstelling van de Europese mededingingsregels die pensioenfondsen nu genieten.

■ STAP 2 ACHTERUIT: VARIANT UITKERINGS- OVEREENKOMST BLIJFT OP TAFEL

Het lijkt haast een woordenspel, maar het is zeker niet van belang ontbloot: een advies dwingt de SER tot een stellingname, terwijl een verkenning kan zonder dat daar conclusies aan worden verbonden. Of in jargon: men wil nu nog nadrukkelijk meerdere opties voor een toekomstig pensioenstelsel openlaten. Vooral de vakbonden willen naast een achterbanraadpleging ook nog bekijken hoe het nieuwe pensioenstelsel op fondsniveau uitpakt.

Daarbij wordt ook de variant van aanpassingen – anderen spreken over 'optimalisatie' – aan de huidige uitkeringsovereenkomst in de lucht gehouden.¹⁴ Zoals in de verkenning wordt aangegeven zullen dan de nominale aanspraken uit een uitkeringsovereenkomst worden omgezet in voorwaardelijke aanspraken en moet het kortingsmechanisme worden aangepast. Het FTK wordt dus weer ter discussie gesteld, en de eerdere discussie daarover heeft ons geleerd dat zo'n operatie geen sinecure is. Tevens kent de uitkeringsovereenkomst geen mogelijkheid tot optimalisatie van het beleggingsbeleid per deelnemer, blijven belangenconflicten tussen deelnemers bestaan en worden pensioenfondsen gedwongen om voor alle deelnemers hetzelfde beleggingsrisico te nemen. Uitkeringsovereenkomsten kennen derhalve forse nadelen, die mijns inziens niet worden weggenomen door 'optimalisatie'. In de mediapresentatie van de verkenning ging dan ook alle aandacht uit naar de variant met een persoonlijk pensioenvermogen.¹⁵

■ STAP 3 VOORUIT: VERKENNING BEVAT AAN- KNOPINGSPUNTEN VOOR TRANSITIE

Zoals bekend roept de overgang naar een ander pensioenstelsel aanzienlijke transitieproblemen op. In het bijzonder de door (bijna) iedereen bepleite afschaffing van de doorsneesystematiek kost de nodige hoofdbrekens. De verkenning biedt een aantal aanknopingspunten om hier adequaat mee om te gaan. Algemeen bekend is dat de afschaffing vooral voor deelnemers rond de 45 jaar aanzienlijke effecten kan hebben. Interessant is de koppeling die in de verkenning wordt gemaakt met de generatie-effecten van de persoonlijke pensioenvermogens met een buffer.¹⁶ Omdat deze buffer nog moet worden ingesteld, is er vooral voor het jarenzeventigcohort een

Een overgangsregeling is onontkoombaar, waarbij de financiering bovenop de huidige, toch al hoge premies het meest knellende punt is

generatievoordeel ten opzichte van oudere cohorten.¹⁷ En dit is ook de generatie die in belangrijke mate wordt getroffen door afschaffing van de doorsneesystematiek. Hierbij moet wel worden aangete-

6 Degressieve opbouw betekent dat alle werknemers binnen een pensioenregeling dezelfde premie betalen, waardoor de pensioenaanspraak met het toenemen van de leeftijd steeds minder snel aangroeit.

7 Dit is dus iets anders dan het delen van het beleggingsrisico binnen een generatie. Overigens is dit in de onlangs aangenomen Wet Verbeterde premieregeling voor de gepensioneerden reeds mogelijk.

8 SER-verkenning, blz. 22.

9 Bij een algemeen verplichte pensioenopbouw wordt de grote verplichtstelling, die de werknemer verplicht zich aan te sluiten bij het pensioenfonds van zijn werkgever, afgeschaft en kan worden gekozen tussen pensioenfondsen.

10 Zie bijvoorbeeld S. van Weyenberg, Maak mensen baas over eigen pensioen, notitie Tweede Kamerfractie D66, 17 mei 2016.

11 SER-verkenning, blz. 20.

12 Zie bijvoorbeeld het Nieuwsuur-item over keuzevrijheid pensioenen op 20 mei jl.: <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2106153-is-keuzevrijheid-in-pensioenen-verstandig.html>

13 H. van Dalen, K. Henkens, De vermeende zucht naar keuzevrijheid in pensioen, Me Judice, 29 maart 2016.

14 De SER spreekt hierbij over variant IB. Voor een overzicht van de gebruikte varianten in de SER-verkenning; zie tabel 3.1 op blz. 26.

15 Zie bijvoorbeeld het interview met M. Hamer en K. Goudswaard in de NRC van 20 mei 2016.

16 Dit is overigens een extra argument om te kiezen voor de variant van de persoonlijke pensioenvermogens.

17 SER-verkenning, blz. 30.

kend dat een dergelijke buffer – die zoals gezegd ook nadelen kent – en de situatie per pensioenfonds verschillend kunnen liggen.

Dit betekent dat een overgangsregeling onontkoombaar is, waarbij de financiering bovenop de huidige, toch al hoge premies het meest knellende punt is. Gelukkig bevat de verkenning ook daarvoor een aanknopingspunt. De komende jaren zal immers een deel van de pensioenpremie vrijvallen als gevolg van het aflopen van de overgangsregelingen voor vut/prepensioen en een verdere verhoging van de AOW-leeftijd. Volgens de SER kan de transitie worden bekostigd door vijf jaar deze ruimte in te zetten voor een twee procent hogere premie, te betalen uit de vrijval. Overigens lijkt er wel enig licht te zitten tussen kabinet en SER: de Perspectiefnota van 8 juli jl. spreekt over 25 jaar, terwijl de SER-verkenning het heeft over 5 jaar.

Tot slot kan een stelselwijziging ook tot een besparing op de uitvoeringskosten leiden. Voor die besparing bestaan twee oorzaken. Ten eerste ligt het in de rede om te veronderstellen dat het aantal pensioenuitvoerders verder zal afnemen, waardoor aanzienlijke schaalvoordelen zijn te behalen. Deze trend is al langer gaande, maar dit proces krijgt door de overstap naar een nieuw stelsel een verdere impuls. Ten tweede kunnen de uitvoeringskosten dalen doordat een beschikbarepremieregeling minder administratiekosten vergt dan een regeling met toegezegde uitkeringen. Dit komt voor een deel doordat het financiële toetsingskader eenvoudiger is, zo blijkt uit onderzoek van DNB. Ook deze besparing kan worden gebruikt om de transitie te vergemakkelijken.

■ DE BALANS: HOE NU VERDER?

De SER-verkenning is een stap(je) vooruit richting een nieuw robuust pensioenstelsel met een persoonlijk pensioenvermogen. Het meest in het oog springende punt daarbij is mijns inziens een nieuwe collectieve buffer voor rendementsrisico, alhoewel veel zal afhangen van de nadere uitwerking. Interessant is zeker de gedachte dat deze buffer de transitie naar een nieuw pensioenstelsel kan vergemakkelijken, maar

daar staat tegenover dat omvangrijke collectieve buffers transities op de arbeidsmarkt gaan bemoeilijken. Ik zou er daarom voor willen pleiten om nader onderzoek te doen naar een beperkte collectieve buffer met een rendementsdoel, ook op fondsniveau. Daarbij heeft het geen of weinig zin om een variant met een doelvermogen boven de markt te laten hangen.¹⁸

Het heeft geen of weinig zin om een variant met een doelvermogen boven de markt te laten hangen

Deze variant is onnodig ingewikkeld en doet erg denken aan de nadelen van het huidige pensioenstelsel. Hetzelfde geldt voor de terugvalpositie van optimalisatie van de uitkeringsovereenkomst. Net als in veel landen zullen we afscheid moeten nemen van deze overeenkomst, omdat deze niet meer passend is bij de huidige ontwikkelingen en arbeidsmarkt. Daarvoor in plaats moet een stelsel komen met persoonlijk pensioenvermogen en collectieve risicodeling.

Een spannende vraag daarbij is wel op welke wijze het macro-langlevenrisico kan worden gedeeld. Vooral de uitwerking van een ruilcontract vraagt aandacht. Het verdient dan ook aanbeveling om daar veel energie in te steken, ook van partijen als Netspar, DNB en CPB, die de SER en het kabinet van advies voorzien. Dit zou ertoe moeten leiden dat er voor de zomer van 2017 een gedragen voorstel ligt en een nieuw kabinet daadwerkelijk meters kan maken. Langer wachten lijkt mij niet wenselijk, ook omdat anders de ruimte van het vrijvallen van vut/prepensioenpremies simpelweg als een premiedaling wordt ingepikt, maar vooral ook omdat dan het draagvlak voor het pensioenstelsel verder zal eroderen. ●

¹⁸ Dit is lijn met de Perspectiefnota.